

Идирисов Медербек Кушубакович

И.Арабаева атындагы КМУнун Чыгыш таануу жана эл аралык мамилелер факультетинин
Чыгыш тилдери кафедрасынын ага окутуучусу

Идирисов Медербек Кушубакович

Старший преподаватель кафедры восточных языков факультета востоковедения и
международных отношений КГУ им. И. Арабаева

Idirisov Mederbek Kushubakovich

Senior Lecturer of the Department of Oriental Languages, Faculty of Oriental Studies and
International Relations, KSU named after I. Arabaeva

АРАБ ТИЛИНИН КЫРГЫЗ ТИЛИНЕ ТИЙГИЗГЕН ТААСИРИ ЖАНА АНЫ ӨЗДӨШТҮРҮҮНҮН АЙРЫМ ЫКМАЛАРЫ

ВЛИЯНИЕ АРАБСКОГО ЯЗЫКА НА КЫРГЫЗСКИЙ ЯЗЫК И НЕКОТОРЫЕ МЕТОДЫ ОВЛАДЕНИЯ АРАБСКИМ ЯЗЫКОМ

THE INFLUENCE OF ARABIC LANGUAGE TO KYRGYZ LANGUAGE AND SOME METHODS OF LEARNING ARABIC LANGUAGE

Аннотация: Автор тарабынан кыргыз тилинде колдонулган араб тилинен кирген айрым сөздөргө анализ жасалды, ошондой эле араб тилин өздөштүрүүдөгү айрым ыкмалар берилди.

Негизги сөздөр: кириңди сөздөр, араб тили, кыргыз тили, грамматикалык түзүлүш, топонимдер, акустика, артикуляция.

Аннотация: Автором предпринята попытка анализа заимствованной лексики арабского происхождения, функционирующей в кыргызском языке, а также дано некоторые методы овладения арабским языком.

Ключевые слова: заимствование, арабский язык, кыргызский язык, морфологические формы, топонимы, акустика, артикуляция.

Annotation: This article attempts to analyze the origin of the Arabic loanwords, functioning in the Kirgiz language and also given some methods of mastering the Arabic language

Keywords: loanwords, Arabic language, Kirgiz language, morphological forms, toponyms, acoustic, articulations.

Дүйнөлүк тилдер типологиялык жактан негизинен үч топко бөлүнүп классификацияланган:

1. Агглютинативдүү тилдер¹ (тектеш түрк тилдери ж.б.),
2. Флективдүү тилдер² (араб тили, орус тили ж.б.),
3. Аморфтуу тилдер³ (кытай ж.б.).

¹ Агглютинативдүү – сөздүн уңгусу өзгөрбөстөн, ага мүчө жалгануу аркылуу жаңы сөз жасалуу же өзгөрүү.

² Флективдүү – сөздүн уңгусун жана аягын өзгөртүү аркылуу жаңы форма жасоо жолу.

³ Аморфтуу – формасыз, калыпсыз.

Булардын ичинде араб тили дүйнөдөгү графикалык, орфографиялык, грамматикалык түзүлүшү жагынан өтө татаал тилдердин катарына кирет. Ошондуктан, бул тилди үйрөнүүдө өзгөчө кызыгуу, талант, жөндөмдүүлүк талап кылынат.

Араб тили генеологиялык жагынан семит тилдерине, типология жагынан флективдүү тилдерге кирет. Араб тили кыргыз тилине генеологиялык жакындыгы жок тилдерден, ошондой болсо да, араб тилинен кыргыз тилине үч миңден ашуун сөз кирген деген айрым окумуштуулардын пикирлери бар. Жеңишбек Мочоевдин “Арабизмы в киргизском языке” деген китебинде эки миңге жакын сөз берилген. Ал эми, изилдене элеги дагы көп. [1,3-б.]

Араб тилинин тарыхы боюнча окумуштуулар үч доорго бөлүшкөн:

1. Байыркы араб тили.
2. Классикалык араб тили
3. Азыркы араб адабий тили.

Байыркы араб тилине лихьян, самуд жана саф (соф) коомдорунун тилдери кирет. Буга факт катары бүгүнкү күнгө чейин сакталып калган б.з.ч. I-V кылымдарга таандык Араб жарым аралдарынан жана Сириянын түштүк тарабынан табылган жазма эстеликтерди көрсөтүүгө болот.

Ал эми классикалык араб тилинин дооруна Исламга чейинки VI-VII кылымдарга таандык көркөм адабий чыгармалар кирет.

Азыркы араб адабий тилинде болсо VII кылымда мусулмандардын ыйык Куран Карим китеби Аллах Таала тарабынан Азирети Мухаммедге (с.а.в.) түшүрүлүп, Ислам дини негизделгенден тартып, бүгүнкү күнгө чейин колдонулуп келаткан араб адабий тили кирет. Эгерде латын тили христиан дүйнөсүнүн официалдуу тили болгон болсо, араб тили мусулман дүйнөсүнүн официалдуу тили катары милдет аткарган. Дал ушул доордо араб адабий тили өнүгүүнүн эң жогорку көрсөткүчүнө жеткен. Ислам дини алгач араб тилдүү элдерге тарала баштагандан тартып, өтө бай илимий, адабий, диний чыгармалар жаралган. Ошону менен бирге араб тилинин грамматикасы, лексикасы ж.б. жактан ар тараптуу өнүгүп турган. Араб тили кийинки Араб халифаттыгынын доорлорунда да улам гүлдөп, өнүгүп отурган. Мындан сырткары арабдар кеп маданиятына, чечендик өнөрүнө, көркөм жазууга ж.б.у.с. терең маани беришкен.

Араб тилинин тыбыштык түзүлүшү башка тилдерге караганда бир топ татаал экендигин дүйнөгө белгилүү бир катар тилчи, окумуштуулар айтып келишкен. Араб тилинде 6 үндүү (3 кыска, 3 созулма үндүү) жана 28 үнсүз тыбыш бар. Кыргыз тилиндеги үнсүз тыбыштар сыяктуу араб тилиндеги үнсүздөр да каткалаң, жумшак ж.б. топторго бөлүнөт.

Акустика жана артикуляциялык мүнөздөмөсү боюнча араб тили кыргыз тилине окшоштуктары да, айырмачылыктары да бар. Анткени, араб тилиндеги кээ бир тыбыштар кыргыз тилинде жок, кыргыз тилиндеги кээ бир тыбыштар араб тилинде жок.

Учурда араб тили БУНун тилдеринин бири, бул тилди жыйырма төрт өлкөдө официалдуу жана мамлекеттик тил катары колдонуп келет. Азыркы араб мамлекеттери: Ирак, Сирия, Ливан, Кувейт, Сомали, Иордания, Йемен, Судан, Ливия, Тунис, Алжир, Марокко, Сауд Аравиясы, Бириккен Араб Республикасы, Мовретан, Египет ж. б. Графика боюнча жазмасы жана басмасы бирдей таризде колдонулат. Араб жазмасынын бир нече аталыштагы түрлөрү кездешет, мисалы: хатту насх, хатту рука ж.б. айтсак болот. [3, 6-б].

Араб тилинин кыргыз тилине тийгизген таасири.

Борбордук түрк калктарына араб сөздөрүнүн таралышы орто кылымдардын башында эле башталганын окмуштуулардын пикирлеринен байкоого болот. А.К. Боровковтун пикирине караганда, Борбордук Азиядагы түрк калктарынын тилине араб элементтери монголдордун чабуулуна чейин эле араб халифаттары Борбордук Азияны караткандан баштап кире баштаган. [9, 8-б].

Түрк калкына, анын ичинде кыргыздарга (азыркы Кыргызстандын аймагына) X-XI кылымдарда эле тарала баштаган деп болжоо керек экендигин К. Дыйканов белгилеген. [8, 38-б]. Ал кездеги араб сөздөрү түрк тилдүү элдердин тилдерине оошуп, кийин алардын өзүнчө тилдик корунун байышына өбөлгө түзгөн. Бул тилдердин катарында кыргыз тили да артта калбай өз үлүшүн алып, керек болсо ошол элдердин алдыңкы сабында тургандыгын жана дүйнөгө таанымал эчендеген окмуштуулары чыккандыгын карт тарых айгинелеп турат. Буга далил катары бир нече окмуштууларды айтса болот, мисалы: Махмуд Кашгарий, Жусуп Баласагуний, Имам Сарахсий, Кадый Хан, Сиражиддин Аль-Оший ж. б. Бул окмуштуулардын эмгектери өлкөбүз эгемендик алгандан кийин 1991-жылдан баштап изилдөө иштери колго алынып, мамлекет тарабынан өзгөчө көңүл бурулду.

К. К. Юдахиндин Кыргызча-орусча сөздүгүндө араб тилинин таасиринде пайда болгон сөздөр – 2177, бул сөздүктүн 5, 57% барабар. Кыргыз ысымдарында, топонимдерде да араб сөздөрү көп кездешет. [8, 38-б.] Алып карай турган болсок: Жалалабад – جلال آباد Улуу калаа, Сокулук – سوق أولوق Чоң базар, Аламедин – علم الدين Диндин байрагы ж. б. Ал эми адам аттары: Абдурахман- عبد الرحمن Мээримдүүнүн кулу, Абдурахим- عبد الرحيم Ырайымдуунун кулу, Жусуп Баласагуний – يوسف بلاساغوني Баласагундук Жусуп сыяктуу сөздөрдү кездештирүүгө болот.

И. Арабаев атындагы КМУ астында жарык көргөн “Манас эпосундагы өздөштүрүлгөн сөздөр” атуу китепте изилденген сөздөрдүн 70% дан көбүрөөгү араб тилинен келген сөздөр экени маалым болду.

Кыргыз тилине араб тилинен кирген сөздөрдүн изилдениш тарыхына, морфологиялык түзүлүшүнө, тыбыштык өзгөрүүлөрүнө байланыштуу маалыматтар К. К. Юдахиндин О кыргызском термине “Сборник статей.- М 1965.”, М.М.Мураталиевдин Б.Ө. Орузбаева., Кыргыз тилиндеги сөз жасоочу аффикстер., Фрунзе, 1958., Б. М. Юнусалиевдин Киргизская лексикология., - Ф 1959, С. Кудайбергеновдун, С. Давлетовдун, Д. Исаевдин, К. Дыйкановдун, К. Конкобаевдин, Х. К, Карасаевдин, К. С. Сейдакматовдун эмгектеринде аздыр көптүр берилип келген. [12, 9-б]

Акыркы он жети жылдан бери бул эки тилдин ортосунда ар кандай эмгектер жарык көрүп келгени менен, араб жана кыргыз тилдеринин салыштырма типологиялык сөздүгү жарык көрө электигин айтсак болот.

Ал эми араб тили менен кыргыз тилинин ортосуна азырынча көпүрөө болуп бере турган, кырк миңден көбүрөөк сөздү жана сөз айкашын камтыган алгачкы “Арабча-кыргызча сөздүк” [2, 774-б] иштелип чыкты. Андан көп узабай “Арабча-кыргызча сүйлөшмө” [4, 226-б] жарык көрдү. Мындан кийин “Араб тили” [3,126-б], “Жеңилдетилип сунуш кылынган араб тили” [3, 228-б], “Кыргызстандагы Исламдык кайра жаралуу” [7, 221-б], сыяктуу бир нече эмгектер И. Арабаев атындагы КМУнун Чыгыш тилдери кафедрасынан иштелип чыккан.

Күнүмдүк колдонулуп жүргөн айрым араб сөздөрү доорлордун өтүшү менен фонетикалык, семантикалык өзгөрүүгө дуушар болуп, алгач кириңди сөз катары келген болсо, убакыттын өтүшү менен төл сөзгө айланып, кыргыз тилинин лексикалык корун

байытып келген. Жусуп Баласагундун 1069-жылы жазган “Кутадгу билиг” аттуу дидактикалык эмгегинде кездешкен айрым сөздөр мындай берилген: вазир, вилайет, ва, вафасыз, давлет, халк, хурмат, кудрет, сафар, сабр, маруват, залал, залим, лекин, китаб, хахим, халал, хажиб, хас, гайат, бейт, лафс, фазул, жуваб, маглум, малик, ахыр ж. б. сөздөр ар кайсы жеринде кездешет. [5, 18-б].

Махмуд Кашгарийнин “Диван аль-лугаат ат-турк” сөздүгүндө да көптөгөн сөздөр араб тилинен келгендиги айтылат.

Азыркы учурда: баракелде – баарака Алла, назарият, саясат, азамат, китеп – китааб, калем-калам, дептер-дафтар, ылайык- лаайык, тооба-тауба, шамал, талим, илим-илм, мугалим-муалим, мударис-мударрис, дарс, аалым, аалам, маалымат-малумаат ж.б төрт миңден ашуун сөздүн колдонулуп жүргөнүн “Арабча-кыргызча сөздүк” [2, 774-б] жазылган учурда байкалды. Демек араб сөздөрү ар кандай өзгөрүүгө учурап, илимдердин ар кайсы тармагынан орун алганын байкоого болот.

Ал эми бүгүнкү ааламдашуу доорунда цивилизациялар өнүгүп бири-бири менен тирешип турган мезгилде чет тилдерин үйрөнүү зарылчылыгы күн санап артууда. Бирок бардык эле учурда чет тилдерин үйрөнүү бирдей деңгээлде ишке ашырыла бербестигин эске алуу керек.

Чет тилдерин үйрөнүүдөгү кепти өстүрүп, өркүндөтүүнүн негизги баскычтарын бир канча топко бөлүп кароого болот:

1. Чет тилин үйрөнүүдө эң оболу ошол тилде сүйлөгөн элдин улуттук өзгөчөлүктөрүн, маданиятын, психологиясын талаптагыдай аңдап, билүү.
2. Тыбыштардын жана тыбыштык тизмектерден куралган сөздөрдүн айтылыш нормаларына көңүл буруу
3. Тилдин грамматикалык түзүлүшүн ийги өздөштүрүү.
4. Оозеки сүйлөшүү көндүмүн арттыруу жана сүйлөшүү учурунда өздөштүргөн сөздөрүн колдонууга жетишүү
5. Ошол тилде жазылган адабияттарды өз алдынча окууга жетишүү.
6. Өз алдынча үйрөнүп жаткан тилинде дилбаян, макала ж.б.у.с. нерселерди көбүрөөк жазууга жетишүү.

Аталган баскычтарды басып өтүү үчүн оболу ошол тилде так, даана сүйлөгөн окутуучунун болуусу зарыл. Башкача айтканда, фонетикалык, грамматикалык ж.б. тилдик эрежелерди чечмелей жана аларды колдоно билген адис болушу абзел. Себеби, чет тилин үйрөнүп жаткан адам алгачкы күндөн тартып өзүнүн тилдик компетенциясын калыпташтыра баштайт. Эгерде кептеги тыбыштардын, сөздөрдүн жана сүйлөмдөрдүн айтылыш, жазылыш нормалары окутуучу тарабынан кандайдыр бир деңгээлде туура эмес үйрөтүлгөн болсо, үйрөнүүчү тарабынан бул кемчилдикти кийинчерээк кайрадан оңдоо бир топ кыйынга турат. Бул жерде баса белгилей кетчү жагдай, чет тилин үйрөнүүнүн пайдубалы кынтыксыз болушу керек. Бул маселеге үйрөтүүчү да, үйрөнүүчү да өтө аяр мамиле жасоосу зарыл. [4, 6-б].

Колдонулган адабияттар:

1. Ж. Мочоев. Арабизмы в киргизском языке., - Б., 2000. -150- б.
2. М.К.Идирисов, А.Каландаров., Арабча-кыргызча сөздүк. – Б., 2006, -774-б.
3. М. И. Идирисов., Араб тили., [Ш. Абыловнанын жетекчилиги астында].4б., -2017. -126-б.
4. М.К.Идирисов., Арабча-кыргызча сүйлөшмө. -Б., 2009. -237-б.
5. Э.Н. Наджиб., Современный уйгурский язык., М., 1960. -380-б.

6. М.К.Идирисов., Араб тили., Б., 2019. -150-б.
7. Т. Абдырахманов, М.К.Идирисов., Кыргызстандагы Исламдык кайра жаралуу., Б., 2015. - 221-б.
8. К. Дыйканов., Кыргыз тилинин тарыхынан., Ф., 1980. -250-б.
9. А.К. Боровков., Лексика Средне-Азиатского тафсира 12-13вв. М., 1963. 380-б.
11. Проф. Т. А. Абдырахмановдун жетекчилиги астында, ред. коллегия., Манас эпосундагы өздөштүрүлгөн сөздөр., Б., 2018. -240-б.
12. К.С. Сейдакматов., Кыргыз тилиин кыскача этимологиясы., Ф., 1988., -333-б.

Рецензент: филол.и.к.,доцент Искендерова Ш.

УДК 81(575.2)

DOI 10.33514/1694-7851-2019-4-67-70

Кочкорбаева А.Ш.

И. Арабаев атындагы КМУнун филологиялык билим берүүнүн практикалык курсу
кафедрасынын улук окутуучусу

Кочкорбаева А.Ш.

старший преподаватель кафедры практического курса филологического образования КГУ
им. И. Арабаева

Kochkorbaeva A.Sh.

Senior Lecturer, Department of Practical Course in Philological Education, KSU I. Arabaeva

ИНТЕРФЕРЕНЦИЯЛЫК КӨРҮНҮШ КАТАРЫ ЭНЕ ТИЛИНИН ТУБАСА ЭМЕС ОРУС ТИЛИНЕ ТИЙГИЗГЕН ТААСИРИ

ВЛИЯНИЕ РОДНОГО ЯЗЫКА НА ИЗУЧАЕМЫЙ НЕРОДНОЙ КАК ЯВЛЕНИЕ ИНТЕРФЕРЕНЦИИ

THE INFLUENCE OF THE NATIVE LANGUAGE ON THE STUDIED NON-NATIVE LANGUAGE AS AN INTERFERENCE PHENOMENON

Аннотация: Төмөнкү макалада интерференция жөнүндө түшүнүк, эки тилдин системасынын айкалышы жана ошондой эле көп тилдүү актуалдулугу каралат. Эне тилде тоскоолдуктарды жоюу маселеси тилин окутуунун актуалдуу проблемалардын бири болуп саналат жана улуттук мектептерде орус тилин окутуунун методикасы боюнча борбордук орунду ээлейт.

Негизги сөздөр: интерференция, окутуунун методикасы, эки тилдүүлүк, билингвизм, ички жана тышкы интерференция, процесс, экинчи тилди өздөштүрүү.

Аннотация: В данной статье рассматривается актуальность задачи двуязычия понятие об интерференции, о взаимодействии двух языковых систем. Проблема преодоления интерференции родного языка является одной из актуальных проблем изучения языка и занимает одно из центральных мест в методике обучения русскому языку в образовательной системе.